

Илму статья

УДК – 821.512

DOI: 10.31143/2542-212X-2022-4-350-360

EDN: LYABXT

ТОКУМАЛАНЫ ЖАГЪАФАРНЫ ЧЫГЪАРМАЧЫЛЫГЪЫНЫ СУРАТЛАУ АУЛАКЪЛАРЫ

Сарбашланы Мустафаны кызы Алена

Гуманитар тинтиулени институту – Россей илмуланы академиясыны
Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россия,
alenasarb@mail.ru, [https:// orcid.org/ 0000-0002-7457-9823](https://orcid.org/0000-0002-7457-9823)

Къысха магъана. Илму ишде белгили малкъар жазыучу Токумаланы Жагъафарны чыгъармачылыгы тинтиледиди. Ишни баш борчу сёз устаны ниет хазнасыны суратлау аулакъларын кёргюзтюп, аны миллет адабиятха этген къошумчулугъун белгилеудю. Статьяны башында Токума улуну жашау жолуну юсюнден къысха айтылады. Аллай билдириу жазыучуну жашау сынауу аны чыгъармачылыкъ хунерини айныууна, суратлау энчилигине не себеп этгенин ангыларгъа болушады. Токума улуну чыгъармачылыгыны ниет эм жанр тюрлюлюгю ачыкъланады. Жазыучуну хапарларында («Агроном», «Жангылыч», «Батырлыкъ», «Следовательни хапары»), повестлеринде («Ёксюзню къадары», «Нартланы туудукълары», «Ыфчыкъ») тарых, ниет, юйюр-турмуш бла байламлы болумланы суратлайды, озгъан эм бусагъат заманланы бирикдиреди, жашауну къыланч жолларында жигитлени къылыкъларыны тюрлениулерин кёргюзтеди. Токума улуну усталыгыны бир энчи шарты – чамчылыгы, кюлкю сёзюню жютюлюгю, аны бла уста хайырлана билгени («Насрахожа бизни ёмюрде», «Кюлкючю Чонай») белгиленеди. Илму ишде жазыучуну «Дертли къама» деген чыгъармасына тынгылы эс бурулады: ол малкъар адабиятда биринчи трилогияды. Дагъыда сёз устаны миллет сахна чыгъармачылыкъгъа («Даража», «Ауанала», «Жамиля», «Чонай къатын алады»), сабий адабиятха («Курнайтчы Алдарбекни хапарлары») къошумчулукълары баямланадыла. Башында айтылхан шартла жазыучуну фахмусуна, аны чыгъармачылыгыны эстетика даражасына, миллет маданиятны байыкъландырыууна шагъатлыкъ этедиле.

Илму ишде тарых, тенглешдириу, адабият сюзюу мадарла хайырланылгъандыла.

Баш магъаналы сёзле: Токумаланы Жагъафар, чыгъармачылыкъ, жанр эм ниет энчилик, трилогия, сахна чыгъармачылыкъ

Цитата этерге: Сарбашланы М.къ.А. Токумаланы Жагъафарны чыгъармачылыгыны суратлау аулакълары // Кавказология. – 2022. – № 4. – С. 350-360. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-4-350-360. – EDN: LYABXT.

© Сарбашланы М.къ.А., 2022

Original article

ARTISTIC HORIZONS OF ZHAGAFAR TOKUMAYEV'S CREATIVITY

Alena M. Sarbasheva

Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia, alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

Abstract. The article examines the literary heritage of the famous Balkarian writer, playwright Zhagafar Tokumayev. The main purpose of the work is to fully present the panorama of the creative work of the master of the artistic word, to determine its role in the evolution of national written literature. The article is preceded by a short autobiographical reference focusing on the influence of the writer's life experience on the formation and development of his artistic consciousness. Tokumayev's creativity is considered from the point of view of genre, thematic diversity, the ethnocultural specificity of his works is determined. Analysis of the author's aesthetic experience in small and medium epic forms (stories "Agronomist", "Mistake", "Courage", "Investigator's Story"; the stories "The fate of the orphan", "Descendants of the sleds", "The Pass") it shows a wide thematic range (istronic, moral, social, household, detective) of works, reveals characteristic artistic features (the connection of times, the evolution of consciousness of the main actors at the sharp fractures of history and in extraordinary life circumstances). The article focuses on the trilogy of J. Tokumaeva's "Dagger of Revenge", recognized as the first experience of artistic cyclization in Balkar novelistics. The constructive role of Zh is also noted. Tokumaeva in the development of drama and stage art (comedies "Imaginary authority", "Shadows", "Jamilya", "Chonai marries", included in the "golden fund" of the repertoire of the Balkarian State Drama Theater named after K. Kuliyeu). The versatility of the writer's talent is evidenced by children's prose ("The Stories of Aldarbek from Kurnayat"), humorous miniatures ("Mocker Chonai"). As a result of the study, the author's desire throughout his creative life to expand genre-thematic horizons in understanding artistic reality, which subsequently contributed to the enrichment of the spiritual culture of the Balkarian ethnic group.

The article uses historical, comparative methods, the method of literary analysis.

Keywords: Zhagafar Tokumaev, creativity, genre-thematic range, trilogy, dramaturgy

For citation: Sarbasheva A.M. Artistic Horizons of Zhagafar Tokumayev's Creativity. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2022. – № 4. – P. 350-360. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-4-350-360. – EDN: LYABXT.

© Sarbasheva A.M., 2022

Научная статья

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ГОРИЗОНТЫ ТВОРЧЕСТВА ЖАГАФАРА ТОКУМАЕВА

Алена Мустафаевна Сарбашева

Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук, Нальчик, Россия, alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

Аннотация. В статье исследуется литературное наследие известного балкарского писателя, драматурга Жагафара Токумаева. Основная цель работы заключается в полном представлении панорамы творчества мастера художественного слова, определении его роли в эволюции национальной письменной словесности. Статья предваряется небольшой автобиографической справкой, ориентирующей на влияние жизненного опыта писателя на формирование и развитие его художественного сознания. Творчество Токумаева рассматривается с

точки зрения жанрового, тематического многообразия, определяется этнокультурная специфика его произведений. Анализ эстетического опыта автора в малых и средних эпических формах (рассказы «Агроном», «Ошибка», «Мужество», «Рассказ следователя»; повести «Судьба сироты», «Потомки нартов», «Перевал») показывает широкий тематический диапазон (исторический, нравственный, социально-бытовой, детективный) произведений, выявляет характерные художественные особенности (связь времен, эволюция сознания главных действующих лиц на крутых переломах истории и в неординарных жизненных обстоятельствах). В статье основное внимание фокусируется на трилогии Ж. Токумаева «Кинжал мести», признанной как первый опыт художественной циклизации в балкарской романистике. Отмечается также конструктивная роль Ж. Токумаева в развитии драматургии и сценического искусства (комедии «Мнимый авторитет», «Тени», «Жамиля», «Чонай женится», вошедшие в «золотой фонд» репертуара Балкарского Государственного драматического театра им. К. Кулиева). О многогранности таланта писателя свидетельствуют детская проза («Рассказы Алдарбека из Курнаята»), юмористические миниатюры («Насмешник Чонай»). В результате исследования определено стремление автора на протяжении всей творческой жизни к расширению жанрово-тематических горизонтов в осмыслении художественной действительности, что впоследствии способствовало обогащению духовной культуры балкарского этноса.

В статье использованы исторический, сравнительный методы, метод литературоведческого анализа.

Ключевые слова: Жагафар Токумаев, творчество, жанрово-тематический диапазон, трилогия, драматургия

Для цитирования: Сарбашева А.М. Художественные горизонты творчества Жагафара Токумаева // Электронный журнал «Кавказология». – 2022. – № 4. – С. 350-360. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-4-350-360. – EDN: LYABXT.

© Сарбашева А.М., 2022

Малкъар адабиятны тарыхында Токумаланы Зубейирни жашы Жагъафарны (1935–2012) чыгъармачылыгы тийишли жер алганды. Ол миллет маданиятха уллу къошумчулукъ этгенди, бютюнда суратлау сёзю айныуна салгъан къыйынын энчи айтырчады. Жазгъан чыгъармалары бла [Токумаев 1966; 1969; 1976; 1979; 1983; 1985; 1993; 2006] Токума улу миллет окъуучуну эсин бийлегенди, эстетика сезимлерин кючлендиргенди. Жазыучуну ниет хазнасыны, аны суратлау даражасыны юслеринден илму ишледе [Теппеев 1995а; Толгуров 2010; Сарбашева 2003, 2010; Болатова (Атабиева) 2020], газетлени, журналланы бетлеринде басмаланган статьялада да [Кагермазов 1995; Кузьмин 1980; Лехтина 1980] тынгылы айтылганды.

Токумаланы Жагъафарны жашау эм чыгъармачылыкъ къадары халкъыны къадары бла байламлы болганды. Ол Къабарты-Малкъарда Ташлы-Тала деген элде тууганды. 1944-чю жылда тогъузжыллыкъ жашчык халкъы бла бирге Орта Азиягъа кёчюрюлгенди. Къазахстанны Талды-Курган областында Коксуйск орта школун бошаганды, урунуу жолун Къыргыстанда Къызыл-Къаяда «Жал» деген кёмюр шахтада башлаганды. Жагъафар 1956-чы жылда миллети бла бирге Ата журтуна къайтханды. Аз заманны ичинде книготоргда ишлегенди. Малкъар халкъны миллет автономиясы къайтарылганы бла байламлы, ана тилде газетле, китапла чыгып, радио бериуле да бардырыла башлаганда, 1957-чи жылдан башлап, 1961-чи жылгъа дери Жагъафар «Коммунизмге жол»

(бусагъатда «Заман») газетде ишлегенди. Андан республикалы радиогъа кёчюп, анда да онюч жыл (1961–1974) уруннганды. Алай бла, ол жыллада миллет маданиятны жангырыууна кыйын салгъанды.

1963-чю жылда КЪМКЪУ-ни малкъар тил бла адабият бёлюмюн бошагъанды. 1986–1988-чи жыллада Токума улу Али Шогенцуков атлы Къабарты-Малкъар кырал театрда малкъар труппаны адабият бёлюмюню башчысы, 1988–1989-чу жыллада сабийлеге аталгъан ана тилде басмаланган «Нюр» журналны редактору болуп да ишлегенди.

1975-чи жылда Токумаланы Жагъафар СССР-ни жазычуларыны биригиюне киргенеди. Миллет маданиятны, адабиятны айныууна салгъан кыйыны ючюн, Токумаланы Жагъафар 1985-чи жылда КЪМР-ни Баш Советини Президиумуну Сыйлы грамотасы бла саугъаланганды, 1995-чи жылда уа «КЪМР-ни искусстволарыны сыйлы къуллукъчусу», 2012-чи жылда «КЪМР-ны халкъ жазычусу» деген бийик атлагъа тийишли болгъанды.

Токумаланы Жагъафарны жазычулукъ жолу озгъан ёмюрню алтмышынчы жылларында башланады. Ол къаламыны жютюлюгюн гитче жанрлада сынады. 1961-чи жылда хапарладан къуралгъан «Агроном» деген жыйымдыгъы бла окъуучулагъа белгили болады. Жазычу иш кёллю эм урунууда жалгъан даражалагъа итинген, бийик къуллукълагъа жанларын атхан адамланы араларында келишимсизликни юсюнден жазады. Ол кырал оноучулукъ, башчылыкъ бла байламлы сорууланы ачыкъларгъа итинеди. Жагъафарны хапарларыны жигитлерини инсан борчларына къарамлары бирча тыйюлду. Сёз ючюн, Хасан («Агроном») сакъ эсе, Ахмат («Жалгъан даража»), Азамат («Жангылыч»), жашауда тынч жолланы сайлап, къуллукъларын ёсдюрюрге итинедиле. Токумаланы Жагъафар шахарны бла элни араларында чюйреликлени суратлайды. Анга кёре, тёлюню кылыгында намыс, тюзлюкге итиниюу белгиленедиле. Юлгюге, «Жангылыч» деген хапарда шахар жашаугъа алданып, юйюр насыбын бузгъан Фатимат бир талай замандан юйдегисине къайтып, жангы жашау къурайды. Жашлыкъда этилген терсликни тюзетирге онг табылады.

Къысха хапарларында, повестьлеринде да жазычу жашауну юсюнден хапарлауун тынгылы бардырады. Ол чыгъармаларында («Батырлыкъ», «Следовательни хапары») бусагъат бла озгъан заманланы бирикдиреди. Токумаланы Жагъафарны юйюр-турмуш жашаугъа жораланган хапарлары да («Атаны ачыуу бла къууанчы», «Кимди бу?») уста жазылгъандыла. Малкъар адабиятта ол чамчыды, сёзню жарашдыра, кюлкю бла лакъырдыны уста хайырлана билген жазычуду. Аны «Насрахожа бизни ёмюрде», «Кюлкючю Чонай» деген хапарлары ол жаны бла белгилидиле.

1960-чы жылланы экинчи жарымында Токумаланы Жагъафар «Ёксюзню къадары» (1966), «Нартланы туудукълары» (1969) деген повестьлери бла окъуучуну шагъырей этеди. Чыгъармаланы баш жигитлери Мурат («Ёксюзню къадары»), Азамат, Асият («Нартланы туудукълары») сюргюнде туугъан жаш тёлюню келечилеридиле. Жазычу, аланы къадарларын суратлай, ишге сыймеклик, миллетлени арасында тенглик, шуёхлукъ дегенча ышанланы сюзеди.

1970-чи жыллада Токумаланы Жагъафарны чыгъармачылыгъы жангы жетишимле бла белгиленгенди. Жазыучу, жашаугъа жангы кёзден къарап, аны тынгылы суратларгъа итинеди. Сёз ючюн, «Ыфчыкъ» деген повести (1972) төрели «аталаны бла балаланы араларында чойреликлеге» кёре къуралгъанды. Мазан школда осал окъуйду, анасыны жылыууна кысылып, жашауда кеси аллына атлам этерге эринеди. Ол аскерге да суймей барады. Атасы Къайырбек, урушну ветераны, жашына ыразы туююлдо. Болсада Мазан аз-аздан тюрленеди. Чыгъарманы баш ниети инсанны кылыгъын иги жанына тюрлендириуде жашау болумланы магъаналары уллуду демекликди.

1970–1980-чы жыллада малкъар адабиятта Токумаланы Жагъафар «Дертли къама» деген уллу эпикалы чыгъармасы бла атын айтдырады. Ол малкъар адабиятта биринчи трилогиягъа саналады. Аны мурдору юч романдан къуралгъанды: «Дертли къама» (1976), «Къурч бюгюлмейди» (1979), «Жукъусуз таула» (1983).

«Дертли къаманы» юсюнден кеслерини оюмларын орус кесаматчыла да айтхандыла. Сёз ючюн, Л. Лехтина «Лавина с гор» деген статьясында чыгъарманы баш жетишимлеринден бири – тарых болумлада адамны эси, жашаугъа къарамы тюрленнгенин чертгенди [Лехтина 1980].

Трилогияда малкъар халкъны жашауунда болгъан тарых болумла суратланадыла. «Дертли къамада» XX-чы ёмюрню ал жылларында (1906–1922) жангы власть тохташхан кезиу, жарлыланы бла байланы араларында баргъан кюреш ачыкъланады. «Къурч бюгюлмейди» деген романда уа 1926–1942-чи жылла суратланадыла, «Жукъусуз таулада» Уллу Ата Журт урушну, кёчгюнчюлюкню, халкъыбыз туугъан жерине къайтхан заманны юслеринден хапарланады. Биринчи китапта жазыучу жигитлени сыфатларын, марда эстетиканы жорукъларына бойсуна, класс сезимге кёре къурайды. Эменланы Жамбот, Дадаш, Ислам, Тазрет, Зарамукъ дегенча кеси кыйынылары бла жашагъанлагъа Къужон бий, Сосран эфенди, Мыртаз чойре сюеледиле. Къужон бийни халкъгъа сынатхан артыкылыгъы романда уста ачыкъланады. Аны огъурсузлугъун, адамсызлыгъын белгилер муратда жазыучу, масхара эте, къара бояула бла хайырланады («*Къужон да, Сосран эфенди да, Къамбот да, Элбек да, дагъыда бир къауум чанкала да, зынтхыдан тойгъан хоразлача, дёрденлерин кёндюрюп ...айланадыла*»; «*Къужон... туююшюрге хазырланган бугъача, юйюне башын алгъа тутуп кирди...*»).

Жазыучу жигитлени кылыкларыны, сезимлерини тюрлениулерин белгилер муратда аланы сагъышларын, ич дунияларын кёргюзтюрге итинеди «Адам сукъланырча кюнюм болгъан болурму? – деп сагъышланады Жамбот. – Угъай, ачыудан бла азаплыкъдан этилген жашауунда ол аллай кюню болгъанды деп билмейди». Жигитни быллай «ич оюмлары» аны къадарын ачыкъларгъа болушадыла.

Романда эсде къалырча къуралгъан сыфатладан бири Къужон бийни жалчысы Хышмышды. Аны тюз аты Хажибекирди. Алай ол аты бла анга киши сёлешмейди. Хышмыш тилсизди эм кылыгъыны баш шарты – иесине кертичилигиди. «Тор байтал бла Хышмыш болмаса, юйюбюз эртте тюп боллукъ эди...», – деп бошдан айтмайды Къужон бий. Хышмышны жашаууча, ич дунии

ясы да къарангыды: иесини оноуу бла ол кесича жарлылагъа артыкълыкъ этерге да базынады. Хышмышны кечинген жери «ит орун кибик, не ожагъы, не терезеси болмагъан, гитче таш гытыды». Романны жигити, окъуучулары сезимлерин къозгъай, сагъышландыра, кесине жан аурутдурады, жарсытады, бир-бирледе уа сейирсиндиреди.

Жамбот да, Хышмышча, жарлыды, Къужонну жалчысы болуп кёп жылланы ишлейди. Алай ол табийгъат бла берилген, къан бла, жан бла келген адамлыкъ шартын тас этмейди. Жамботну ич дунясы къарангылыкъдан бла огъурсузлукъдан азатды. Жамбот зорлукъну къурманы болады. Ёлюрден алгъа ол жашы Исламгъа аны ючюн дерт жетдирирге осуят этеди. Алай жаш атасыны осуяттын тюз ангыламайды: ол жаланда Къужон бийни ёлтюрюрге итинеди. Жамботча жоюлгъан адамланы осуятларын толтурур ючюн, кюрешни кенг жолуна чыгъаргъа керек болгъанын жаш ангыламайды. Жазычуну баш борчу къуру да жашауда болгъан тарых болумланы юслеринден хапарлау бла чекленип къалмай, адам улуну ол болумла бла байламлыгъын, аны бла бирге уа ич дунясыны тюрленнгенин суратлауду.

«Къурч бюгюлмейди» деген романда Ислам Уллу Ата журт урушдан сакъат болуп къайтады. Чолакъ адамны эси да, къылыгъы да тюрленедиле. Аны ич дунясы жарсыулу сагъышладан толуду.

Чыгъармадан чыгъармагъа жазычуну суратлау къолайы ёседиле. Токумаланы Жагъафар тарых кертиликни («...бузулгъан дуня... акъыллыны тели хорлагъан ёмюр...»), заманны ажымлылыгъын ачыкъларгъа итинеди. Жазычуну тарых оюму тюрленедиле, инсанны жамауат бла байламлыгъы жангы суратлау кюч алады. Автор марда эстетиканы жорукъларарындан азатланады. Жигитлени къылыкълары, тёредеча, класс сезимге кёре къуралмайдыла, инсанны этген ишлери, оюмлары жарлылыкъ неда байлыкъ бла ёнчеленмейдиле.

«Къурч бюгюлмейди» деген романда тынгылы къуралгъан сыфатладан бири Каммойду. Ол жашаугъа тюз кёз бла къарагъан, адамлыгъы болгъан, кеси къыйыны бла жашагъан жигитди. Каммой, тарых тюрлениулени ангылап, аны бла бирге миллетине хайырлы иш этеди. Алай аны тюз оюмун барысы да бирча къабыл кёрмейдиле. Каммойну кеси къыйыны бла жыйышдыргъан ырысхысын Совет властыны Чёрчек улу Шам дегенча келечилери артыкълыкъ этип сыйырадыла. Алай бла, къол къыйыны бла жашагъан адам да «халкъны душманы» деген атха тийишли болады. Жангы къырал къуллукъчула, тюзлюк, тенглик деген ырысхыланы кеслерича ангылап, Каммойчалагъа артыкълыкъ этедиле. Алай жарсыулу ишле тюз ниетли жигитлени (Ислам, Къаспот, Хасау, Суфиян) къайдады тюзлюк деп сагъышландырадыла. «Ислам – дейди жигитледен бири, – сиз, балшибикле, дунягъа тюзлюк салабыз деп айланасыз. Алай эсе ёзденлеге былай артыкълыкъ нек этесиз? Малларын, жерлерин сыйырып, факъыра этдигиз. Аны бла да къалмай, жашагъан журтларындан къыстаргъа дейсиз...». Совет власть кёплени «тунчукъдургъанды». Ажымлы болумла адамланы жарсытадыла деген оюмну сылтауу олду.

Адам, башына эркинлик излегенликге, къылыгъында кемчиликледен азатланалмайды. Юлгюге Чёрчек улуну сыфатын энчи белгилерчады. Анычала, дертчилик сезимге хорлатып, адамлыкъларын тас этедиле, кюйсюзлюкню отун

жандырадыла. «Адамланы жүреклерине быллай күйсюзлук кьайдан келгенди?.. Адамларыбызгьа ниет бузукьлукь кьайдан чыкьды?..» – деп, ичинден жарсыйды Кьаспот. Кеси кьыйынлары бла байлыкьгьа жетишгенлени кьайгьылы да, ажымлы да кьадарларыны сылтауу – «кьыраллыкь ишлени оноуу жекбашланы кьолларына тюшюп», жамауатны тентиретедиле. Токумаланы Жагьафарны бу чыгьармасы энди тохташхан жангы власть – артыкьлыкь бла зорлукьну келечисиди деген ниет бла байламлыды.

«Жукьусуз таула» деген ючюнчю китабында Исламны, аны бла бирге уа саулай халкьны кьадарында кечгюнчюлукь бла байламлы бушуулу болумла суратланадыла. Бирле (Кьаспотчала, Каммойчала) терк эс жьядыла, башхала уа (Исламчала) кеп тюрлю сынауладан етерге керек боладыла. Ислам, сез ючюн, халкьын кечюрген заманда, «кьаты жел чайкьалтхан терекча, башын да энишге бошлап, эки жанына чайкьала сюеледи. Ол алыкьа кеси кесине келалмай турады. Ленинчи ниетлери ючюн кюрешге битеу жашауун, кючюн да берген адам кьарап-кьарагьынчы битеу дуниягьа бедешлик болду...». Тарых болумла бла байламлы баш жигитни жашау сынауна кез кьарамы тюрленеди, ол уллу ачюну азабын сынаиды. Анга кере жазычу жашау, тарых кертиликни сакьларгьа итинеди. Энци айтханда, Токума улуну кечгюнчюлукьну бушуулугьун суратлауда жашау кертиликге табыннганы баямды.

«Дертли кьама» деген трилогияда жазычу халкьда жүрюген терелени (юйюр кьурау, сабий туугьан, кьонакьбайлыкь) тынгылы суратлайды, анга кере, чыгьарманы миллет энчилиги шартды. Жигитлени этген ишлери, жашауда атламлары миллет адетлеге бойсунадыла. Романны суратлау энчиликлеринден бири тюшле бла хайырланыуду. Сез ючюн, Жамботну тюшюнде кьара кьуш жыртылгьан беркюн алып кетеди (кьызы Фазика сынарыкь намыссызлыкь ишни белгиси). Кьужонну инбашына кьоннган кьаргьа да аны ажымлы кьадарыны белгисиди. Мария уа тюшюнде от жагьаны ечюлгенин кереди. Ол да халкь кечгюнчюлукь кьыйынлыкьны сынарыны белгисича ангылашынады.

Суратлау чыгьарманы магьанасы, даражасы да жазычуну халкьны жашау турмушун, адет-терелерин иги билгени бла байламлы болгьаны шартды. Миллетни кьылыгьын, адеплигин, аны тарых жолун толу ачыкьлауда халкьны ниет хазнасы бла байламлыкь себеplik этеди [Сарбашева 2017: 38].

Токумаланы Жагьафар миллет сахначылыкьны айныуна да уллу себеplik этгенди. Ол жазгьан сахна чыгьармала малкьар театрны жашауунда терели жерни алгьандыла. Драматург асламында кюлкюлю жанргьа эс бургьанды: «Даража», «Ауанала», «Жамиля», «Чонай кьатын алады». Драматург жамауатны жарсытхан соруулагьа жууапла излейди, бусагьатдагьы жашауда инсанланы адеп-намыс дунияларын тинтеди. Масхара сезню, кюлкюню болушлугьу бла адамны кьылыгьында баямланган кемчиликле ачыкьланадыла, малкьар халкьны юйюр-турмуш жашауу суратланады. Сахначы эде кьалырча жигитлени кьауумун кергюзтгенди. Сез ючюн, Чонай Гонаевични сыфаты. Аныча хыйлачы адамны сыфаты бла миллетде эслене тургьан бузукь ниетле, айыплы шартла ачыкьланадыла. Ол жаны бла Жагьафар «Ауанала» деген сахна чыгьармасында Кьынгырбашланы Кюмюшхан, Бермезланы Кьушбий дегенча жигитлерини кьылыкьларында кеп тюрлю шарайыпланы белгилейди. Алай ав-

торну башха сахна чыгъармаларында жигитле этген ишлери, жюриюшлери бла бир бирлерине ушагъанларын да айтыргъа керекди. Сёз ючюн, Кюмюшхан, Чо-най («Ауанала»), Шахийдат, Шохай («Даража») бир бирге жууукъдула. Болсада ушашлыкъ бир бирлерин къайтарыу туююлдо, ол жигитлени къылыкълары ай-ныгъанларын кёргюзтюрге итинмекликди. Жагъафарны жигитлерини бир къау-уму жахиллик, улутхачылыкъ, къызгъанчылыкъ, малкёзлюк деген шартланы келечисидиле. Аллайла бла окъуулу-билимли, адепли, иш кёллю Бабун, Харун («Жалгъан даража»), Айшат, Кезибан («Ауанала») кюреш бардырадыла.

Токумаланы Жагъафар миллетни тарыхына жораланган «Эмина» деген сахна чыгъарма да жазады. Анга кёре салынган оюн къараучуланы ыразы этгенди, миллет сахначылыкъда тийишли жерин тапханды.

Малкъар жазыучу сабий адабиятны айныууна да къошумчулукъ этгенди. Аны «Курнаятчы Алдарбекни хапарлары» (1993) деген китабы гитче окъуучу-лагъа аталгъанды. Аны юсюнден Тёппеланы Алим былай жазгъанды: «Жагъафарны курнаятчы Алдарбеги малкъар сабий адабиятны айтхылы жигити болуп, таулу сабийчикле аны суююп, биргелерине нёгер этерча аллай сыфат болуп барады. ...Жагъафарны хайырындан биз бюгюнлюкде малкъарны кесини Мюнхаузени, Алдаркёсеси да барды деп айтыргъа, ёхтемленирге да къолубуз-дан келликди» [Теппеев 1995b: 602]. Дагъыда жазыучу жомакъ халда «Патчакъны сокъур къызы» деген пьесаны жарашдыргъанды: анга кёре салынган сахна оюн жаш къараучуланы эслерин бийлегенди.

Токумаланы Жагъафар миллетле арасында шуёхлукъну багъалай билген жазыучуладан болгъанды. «Атаны ачыуу бла къууанчы» деген хапарда жигитледен бири Къаншау былай айтады: «Орус да, малкъары да, къазагъы да, къабартысы да – барысы да жерни юсюнде жашайдыла, ала барысы да адамладыла». Аллай сёзлени кючю бла жазыучу адам улугъа суюмеклик сезимин, башха миллетлеге намыс эте билгенин кёргюзтгенди. Ол себепден аны жигитлерини санында башха миллетлени келечилерин да кёрюрге боллукъду. Сёз ючюн, «Дертли къама» деген трилогиясында жигитлени санында къабарты халкъны келечилери Зарамукну, Кунаны, Марияны, Тазретни жарыкъ сыфатлары суратланадыла.

Жазыучуну чыгъармалары башха тиллеге (орус, къазазах, туркмен, украин, къабартылы, татар) кёчюрюлюп, тыш миллетли окъуучуланы жюреклерине да жол тапхандыла. Аллай магъаналы кёчюрмеледен бири «Дертли къама» деген трилогияды: ол 2001-чи жылда къабарты тилге кёчюрюлюп басмаланганды [Токумаев 2001].

Токумаланы Жагъафарны ахыр чыгъармаларындан бири «Мени ёмюрюм» (2006) деген биографиялы романы болгъанды. Мында жазыучу озгъан заманны бийигинден жашау сынауун, кеси ёмюрюнде кёрген, сынагъан болумланы сюзеди. «Къанлы урушну бла кюйсюз кёчгюнчюлюкню къара жабыулары къаралтхан къарангы жылланы къыяма тузагъында сынсый, дуниядан жилий-жилий кетген жазыкъ таулу аналарыбызгъа ёмюрлюк эсгертмеча атайма бу китабымы», – деп жазады Токума улу чыгъармасыны ал бетинде. «Мени ёмюрюм» жазыучуну эсгермесича жазылгъан эсе да, суратлау-ачыкълау кючю тынгылы тарых романнга тийишлиди» [Толгуров 2010: 74]. Роман эки кесекден къуралады:

ал кесегинде («Къысталыу») жазычу озгъан ёмюрню биринчи жарымында халкъыны тарых жолун, аны бла бла бирге сынагъан бушуулу кёчгюнчюлюкню юсюнден хапарлайды, экинчи жарымында («Къайтыу») уа миллетни туугъан жеринде жангы жашауун суратлайды. Жазычу чыгъармада кесини къадарын халкъыны къадарындан айырмайды, аланы бирликлерин кёргюзтеди.

Белгили алим Толгъурланы Зейтун Токумаланы Жагъафарны чыгъармачылыкъ ишине тийишли багъа бергенди: «Ёмюрледе унуталмазлыкъ, адамны атын айтдырып турлукъ – ол миллетини маданиятына, миллет байлыгына сагъайып, фахму кюнчюню алагъа бойсундура билмекликди. Жагъафарны фахмусу уа кёп бутакълыды, хар бири ариу чагъып, жашилленип, миллет маданиятыбызгъа къошулуп, окъуучулагъа жылыу берип тургъан. Аны айтханым, Токума улуну къара сёз бла жазылгъан повестьлери, романлары... сёз искусствобузну тёрюнде жерлерин тапхандыла» [Толгуров 2010: 68].

Илму ишни ахырында бу оюмгъа келебиз: Токумаланы Жагъафар чыгъармачылыкъ къадарында суратлау аулакъларын кенгертирге итингенди, ниет хазнасы бла малкъар халкъны адабиятын, маданиятын да байыкъландыргъанды.

Хайырланылгъан ишле

(Источники и Литература)

Болатова (Атабиева) 2020 – *Болатова (Атабиева) А.Д.* Теоретическое осмысление проблемы художественной циклизации (карачаево-балкарская поэзия и проза) // Электронный журнал «Кавказология». – № 3. – 2020. – С. 187–204.

Кагермазов 1995 – *Кагермазов Б.* Разносторонний талант // Кабардино-Балкарская правда. – 1995. – 7 июля.

Кузьмин 1980 – *Кузьмин В.* Путь к зрелости // Кабардино-Балкарская правда. – 1980. – 11 апр.

Лехтина 1980 – *Лехтина Л.* Лавина с гор // Литературная Россия. – 1980. – 30 мая.

Сарбашева 2003 – *Сарбашева А.* Токумаев Жагафар // Писатели Кабардино-Балкарии (XIX – конец 80-х гг. XX в.) Биобиблиографический словарь. – Нальчик: Эль-Фа, 2003. – С. 343–346.

Сарбашева 2010 – *Сарбашева А.М.* Токумаев Жагафар // Очерки истории балкарской литературы. – Нальчик: Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г., 2010. – С. 685–692.

Сарбашева 2017 – *Сарбашева А.М.* Специфика взаимодействия балкарской литературы 70-80-х годов XX века с фольклором (на материале повести «Солнце не заходит Алима Тепшеева») // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2017. № 8-1 (74). С. 38–40.

Тепшеев 1995а – *Тепшеев А.* Путь к творческим высотам // Литературная Кабардино-Балкария. – 1995. – № 2. – С.45–51.

Тепшеев 1995b – *Тепшеев А.* Чыгъармачылыкъны ёр жолунда (На крутом пути творчества) // Токумаев Ж. Сайламала (Избранное). – Нальчик: Эльбрус, 1995. – Б. 595–603.

Токумаев 1966 – *Токумаев Ж.* Ёксюзню къадары (Судьба сироты): Повесть, рассказы. – Нальчик: Къабарты-Малкъар китаб басма (Кабардино-Балкарское книжное издательство), 1966. – 158 б.

Токумаев 1969 – *Токумаев Ж.* Нартланы туудукълары (Потомки нартов): Повесть, рассказы. – Нальчик: Эльбрус, 1969. – 156 б.

Токумаев 1976 – *Токумаев Ж.* Дертли къама (Кинжал мести): Роман. – Нальчик: Эльбрус, 1976. – 284 с.

Токумаев 1979 – *Токумаев Ж.* Къурч бюгюлмейди (Сталь не сгибается): Роман. – Нальчик: Эльбрус, 1979. – 388 б.

Токумаев 1983 – *Токумаев Ж. Жукъусуз таула* (Бессонные горы): Роман. – Нальчик: Эльбрус, 1983. – 284 б.

Токумаев 1985 – *Токумаев Ж. Ауанала* (Тени): Сборник повестей, рассказов, пьес. – Нальчик: Эльбрус, 1985. – 384 б.

Токумаев 1993 – *Токумаев Ж. Курнаятчы Алдарбекни хапарлары* (Рассказы Алдарбека из Курнаята): Рассказы. – Нальчик: Эльбрус, 1993. – 73 б.

Токумаев 2001 – *Токумаев Ж. ЛъыщӀэж къамӀэ*. Роман (Тхыльищу зэхӀэт). АдыгӀбзӀкӀӀ зӀзыдзӀкӀар ШӀӀджыхъӀӀӀӀ (Токумаев Ж. Х. Кинжал мести: роман-трилогия /Пер. Х. Т. Шехихачева). – Налшык: Эльбрус, 2001. – Нап. 564.

Токумаев 2006 – *Токумаев Ж. Мени ёмюрюм* (Мой век): Биография роман (Биографический роман). – Нальчик: Эльбрус, 2006. – 416 б.

Толгуров 2010 – *Толгуров З.Х. Насып берген жазычулукъ жол* (Творческий путь, подаривший счастье) // Минги тау (Эльбрус). – 2010. – Б. 68–74.

REFERENCES

BOLATOVA (ATABIEVA) A.D. *Teoreticheskoe osmyslenie problemy khudozhestvennoi tsiklizatsii (karachaevo-balkarskaya poeziya i proza)* [Theoretical understanding of the problem of artistic cyclization (Karachay-Balkarian poetry and prose)] IN: Elektronnyi zhurnal «Kavkazologiya». – № 3. – 2020. – P. 187–204.

KAGERMAZOV B. *Raznostoronni talant* [Versatile talent] IN: Kabardino-Balkarskaya pravda. – 1995. – 7 July (In Russ.).

KUZMIN V. *Путь к зрелости* [The path to maturity] IN: Kabardino-Balkarskaya pravda. – 1980. – 11 April (In Russ.).

LEHTINA L. *Lavina s gor* [Avalanche from the mountains] IN: Literaturnaya Rossiya. – 1980. – 30 May. (In Russ.).

SARBASHEVA A. *Tokumaev Zhagafar* [Tokumaev Zhagafar] IN: Pisateli Kabardino-Balkarii (XIX – konets 80-kh gg. XX v.) Biobibliograficheskii slovar'. – Nal'chik: El'-Fa, 2003. – S. 343-346. (In Russ.).

SARBASHEVA A. *Tokumaev Zhagafar* [Tokumaev Zhagafar] IN: *Ocherki istorii balkarskoi literatury*. – Nal'chik: Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g., 2010. – P. 685–692. (In Russ.).

SARBASHEVA A.M. *Spetsifika vzaimodeistviya balkarskoi literatury 70-80-kh godov khkh veka s fol'klorom (na materiale povesti «Solntse ne zakhodit Alima Teppeeva)* [The specifics of the interaction of Balkarian literature of the 70s and 1980s of the twentieth century with folklore (on the material of the story "The Sun does not enjoy Alim Teppeyev)]. IN: *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* [Philological sciences. Questions of theory and practice]. 2017. № 8-1 (74). – P. 38–40. (In Russ.).

TEPPEEV A. *Put' k tvorcheskim vysotam* [Way to creative heights] IN: Literaturnaya Kabardino-Balkariya. – 1995. – № 2. – P. 45-51. (In Russ.).

TEPPEEV A. *Chyg"armachylyk"ny er zholunda* [On the steep path of creativity] IN: Tokumaev Zh. Sailamala. – Nal'chik: El'brus, 1995. – P. 595-603. (In Balkarian).

TOKUMAIEV ZH. *Eksyuznyu k"adary* [The fate of an orphan]. – Nal'chik: El'brus, 1969. – 156 p. (In Balkarian).

TOKUMAIEV ZH. *Dertli k"ama* [Dagger of revenge]. – Nal'chik: El'brus, 1976. – 284 p. (In Balkarian).

TOKUMAIEV ZH. *K"urch byugyulmeidi* [Steel doesn't bend]. – Nal'chik: El'brus, 1979. – 388 p. (In Balkarian).

TOKUMAIEV ZH. *Zhuk"usuz taula*. [Sleepless mountains]. – Nal'chik: El'brus, 1983. – 284 p. (In Balkarian).

TOKUMAIEV ZH. *Auanala* [Shadows]. – Nal'chik: El'brus, 1985. – 384 p. (In Balkarian).

TOKUMAIEV ZH. *Kurnayatchy Aldarbekni khaparlary* [Tales of Aldarbek from Kurnayat]. – Nal'chik: El'brus, 1993. – 73 p. (In Balkarian).

TOKUMAEV ZH. *L'yshchlezh k"ame*. [Dagger of Vengeance: A Novel Trilogy]. – Nal'chik: El'brus, 2001. – 564 p. (in Kabardian).

TOKUMAEV ZH. *Meni emyuryum* [My age]. – Nal'chik: El'brus, 2006. – 416 p. (In Balkarian).

TOLGUROV Z.KH. *Nasyр bergen zhazyuchuluk" zhol* [The creative path that brought happiness]. IN: Mingi tau. – 2010. – P. 68–74. (In Balkarian)

Авторну юслюнден билдириу

Сарбашланы М.къ.А. – филология илмуланы доктору.

Information about the author

A. M. Sarbasheva – Doctor of Science (Philology), associate professor.

Информация об авторе

А. М. Сарбашева – доктор филологических наук, доцент.

Статья редакциягъа 08.10.2022 келгенди; кесамат этилгенден сора 08.11.2022 къабыл кёрюлгенди; басмагъа 15.12.2022 алыннганды.

The article was submitted 08.10.2022; approved after reviewing 08.11.2022; accepted for publication 15.12.2022.

Статья поступила в редакцию 08.11.2022 г.; одобрена после рецензирования 00.00.2022 г.; принята к публикации 15.12.2022 г.